

ВЗАЄМОДІЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КУЛЬТУРОТВОРЧОГО БУТТЯ

ВОЛОДИМИР ФЕДЬ,

доктор філософських наук, доцент Слов'янського державного педагогічного університету

У статті розглядається проблема визначення структурних елементів культуротворчого буття та досліджується їхня взаємодія. У вигляді окремих схем подано авторське розуміння моделей взаємодії першоелементів культуротворчого буття (Людина - Природа - Культура), зокрема історичної, сучасної та "продуктивної" моделі. Розглянуто схему взаємодії світоглядних парадигм і традицій, різних видів діяльності та ін.

Ключові слова: взаємодія, духовність, культуротворчість, буття, світогляд, діяльність.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Сутність культуротворчого буття розкривається через людину як головного носія і творця духовних цінностей. Якщо виходити з того, що у витоках української культури під буттям розумілось власне життя, то можна зазначити, що життя виступає не тільки природною даністю, а й лакуною, яку людина повинна заповнити певним змістом. Життя за несприятливих умов - це виживання та постійна адаптація як людини, так і культури в цілому. Виживання - це буття на межі з небуттям та можливістю втрати власного ціннісного світу. Як фаза культуротворчого буття, виживання є закономірним явищем, воно віддзеркалює діалектичний характер розвитку життя. Проте, щоб стати фазою, цей процес має бути забезпечений суттєвими підставами до переходу у свою антитезу - повноправного (легітимного) та вільного існування. Ці підстави утворюють приховані "сили" культури, які Л. Гумільов називав "пасіонарністю".

Проблема культуротворчого буття, як і його структурних елементів, є малорозробленою. Дотичними до цієї теми виступають окремі публікації та ґрунтовні розробки сучасних вітчизняних учених. Проблема культуротворчості постає в них як царина свободи та вибору людини (Л. Губерський), як її екзистенціальне самовизначення (С. Пролєсов), як гарант розвитку національної культури (В. Суханцева), як прояв життєтворчості (Н. Хамітов). В. Леонтьєва найбільш послідовно аналізує культуротворчість та розглядає її як процесуальне буття ціннісно-смиислового універсуму та як "буття-в-культурі". Київські філософи, естетики та мистецтвознавці досліджують історичне формування художнього способу культуротворчої діяльності (Ю. Афанасьєв), естетичне виховання як компонент культуротворчості (В. Бітаєв), проблеми генезису чуттєвої культури (А. Канарський), естетичні основи художньої (Л. Левчук, О. Оніщенко) та наукової (О. Поліщук) творчості.

Мета статті - визначити структурні елементи культуротворчого буття та показати їхню взаємодію як механізм розуміння історичної та сучасної культурної картини світу.

Виклад основного матеріалу. Забезпечити суттєве підґрунтя повноправного та вільного існування людини може духовний потенціал культури. "Духовність дає змогу особистості, - зазначає С. Б. Кримський, - повертати засвоєння зовнішнього світу на шлях до самої себе... Для індивідуума - це біографія протистояння небуттю, пошук найвищих цінностей, що намагнічують душу вічністю. Для нації - це історія власної присутності у світі, що дає змогу крізь національне прозирати універсальне, тобто переломлювати загальнолюдський досвід у національну іпостась буття" [1, с. 350]. Проте історія свідчить, що висока духовність та розвиток системи культурних цінностей зовсім не гарантують її стабільного існування без катаклізмів, криз та, на жаль, цілковитого знищення.

Історія української культури наповнена фактами (монголо-татарська навала, асимілятивні впливи, тоталітарний режим), які ставили її буття в стан виживання без гарантії на майбуття, саме тому в українській культурософській традиції існує, на наш погляд, мотив повернення та відродження, який відображає прагнення "наздогнати" втрачене минуле. У будь-якому разі висока духовність *сама по собі* перетворюється на "музейну культуру", відірвану від реалій життя, вона не здатна забезпечити культуротворче буття в його актуальності теперішнього. Якщо існує розрив між духовністю, яку надає культура, та життям звичайної людини, тоді годі говорити про стабільність розвитку культури в цілому.

Духовність культури повинна "проростати" в духовності особистості, що стає можливим лише через визнання цінностей культури за свої власні цінності особистісного буття. За такої умови можливий розвиток національної свідомості, здорового патріотизму, вираженого прагматизму як таких якостей особистості, які забезпечують можливість прогресивного розвитку культурних цінностей та є своєрідними "особистісними" гарантами її виходу зі стану кризи та виживання.

Особистий духовний розвиток як форма культуротворчого буття неможливий через механічне переймання й засвоєння світоглядних традицій та їхніх

цінностей, це - творчий процес. Натомість в основі будь-якої творчості лежить пізнавальна активність людини, яка через світоглядні парадигми та їх діяльнісні форми реалізації критично сприймає та переосмислює певні положення традиції в теперішньому часі та просторі. Із цього погляду пізнання - це зміст творчості та його кінцева мета, а метою пізнання, у свою чергу, є перетворення світу внаслідок тенденцій, які не були "запрограмовані" в традиції. Сигніфікуючи культуротворче буття в царину смислового наповнення теперішнього особистого буття, людина робить його актуальним та забезпечує "пасіонарність" духовної генерації.

На думку В. П. Андрущенка, "культура... є незамінним чинником утвердження стратегії сталого людського розвитку, духовно-матеріальним фундаментом організованого суспільства, а в більш широкому розумінні - способом його буття як людського, цивілізаційного" [2, с. 476]. Отже, людський розвиток можливий лише в духовному світі культури, яка виражає суто людський творчо-пізнавальний спосіб буття у світі. Антропологічний характер культуротворчого буття розкривається через глибокий гуманістичний зміст культури, у якій пряме призначення людини полягає в пізнанні світу, виходячи з нових реалій буття, та створенні на цій основі цінностей, які органічно входили в традицію, розвивали її попередні світоглядні здобутки та забезпечували можливість і стабільний розвиток її подальшого існування. Отже, можна припустити, що сутність культуротворчого буття випливає з його антропологічного характеру, що забезпечує аксіологічний зміст, а саме - пізнання та ціннісне засвоєння і перетворення людиною світоглядних парадигм та їхніх діяльнісних (мистецьких, виробничих, наукових) форм реалізації. Наше завдання - верифікувати цю тезу в процесі подальшого дослідження.

Якщо пізнання віднести до сфери діяльності та враховувати при цьому, що воно має світоглядну форму, а цінності - до світоглядної складової, у якій міститься діяльнісний потенціал культуротворчого буття (як спонукання до практично-матеріальних і духовних форм фіксації цих цінностей), то можна виявити діалектичні закономірності розвитку буття в його структурному та функціональному вимірах. Ці виміри виявляють процесуальність культуротворчого буття, тобто такі його модуси, як рух, матерія, простір, час набувають методологічної форми вираженості в структурі та функціях.

Відомо, що культура виникла в процесі еволюції навколишнього світу, яка в історичному вимірі змінювалася: від первісних культурних форм до розроблення нанотехнологій пройшло надто багато часу, у межах якого людина по-різному виражала свою активність щодо змін навколишнього природного й соціокультурного світів. Ідеться про те, що міра зміни світу завжди була доцільною та впливала з практичних людських потреб, однак із часом населення земної кулі швидко зростало, а сама земля в територіальному сенсі, зрозуміло, ще залишилася такою самою, як від свого початку.

Статистика свідчить, що на початку нашої ери на Землі було лише 230 млн людей, а до кінця 1 тис. н. е. - 275 млн. Натомість, у 1800 р. - 1 млрд, у 1900 - 1,6 млрд, у 1960 - 3 млрд, а в 1993 р. - 5,5 млрд. 12 жовтня 1999 року населення Землі склало рівно

6 млрд осіб, а в 2003 - 6,3 млрд. У 2006 - 6,5 млрд, а на 1 січня 2010 - 6 821 372 951 людей. Прогноз на 2050 рік становить 9,2 мільярда [3].

У цій ситуації сучасна наукова думка порушує закономірне запитання: чи вистачить природних ресурсів для забезпечення зростаючих потреб людства? На це немає однозначної відповіді, імовіріше за все, - не вистачить. У таких умовах можливі різні сценарії світового розвитку, які безпосередньо стосуються перспектив України. Збільшення населення планети спонукає до активної зміни природи для забезпечення харчуванням та іншими ресурсами, але в перспективі при збереженні сучасної системи виробництва - це тупиковий шлях. У деяких сучасних українських дослідженнях, серед яких виділяється монографія академіка Міжнародної академії інформатизації при ООН М. І. Сенченка [4], відстоюється теорія великої змови, згідно з якою "сірі кардинали" латентних структур у світовій політиці намагаються суттєво зменшити населення планети як єдину можливий шлях світового розвитку (концепція "золотого мільярда").

На наш погляд, на проблему зростання населення можна подивитись під кутом зору парадигмального проектування, що дозволяє виявити певні закономірності історичної ретроспективи та позначити продуктивні шляхи розвитку культури в перспективі. Зокрема, міфологічна парадигма, володіючи певними знаннями про світ, проектувала культуротворче буття на засадах практичних видозмін природного середовища, які забезпечували утилітарні потреби людини та впливали з принципу встановлення гармонії, порушення якої було діалектичною закономірністю її розвитку.

Релігійна парадигма виходить із того, що зміна світу має бути побудована на засадах "граду небесного" (А. Августин) та безпосереднього зв'язку з Абсолютом (візантійська та українська релігійна традиція). Прикметною особливістю названих парадигм є те, що активність видозміни природи як важливого фактора культуротворення будується за принципом доцільності, який не вступає в протиріччя з навколишнім світом саме тому, що природні ресурси за тогочасних способів виробництва та соціальної організації можуть забезпечити їжею обмежену кількість людей.

Розвиток наукової парадигми (суттєвий імпульс до якої дав деїзм Просвітництва та, в цілому, раціоналізм Нового часу) уможливило швидкі темпи виробництва та соціальні зміни, зокрема зародження капіталізму. Ці фактори дають результати в XIX ст., коли фактично населення планети збільшується за 100 років відповідно на: 0,6 млрд та приблизно на 5 млрд (!) у XX ст. при порівнянні з попереднім періодом, який склав 1 млрд у 1800 році. Як видно з прогнозу, подібне зростання набирає загрозливих масштабів. Специфіка цього процесу полягає в нерівномірності чисельного зростання східних і західних країн. В Україні приріст народжуваності незадовільний. Загалом можна простежити загрозливу тенденцію для перспектив розвитку української культури, яка може втратити свого головного носія культурних цінностей - Людину.

Отже, якщо традиційна (історична) модель взаємодії трьох першоелементів культуротворчого буття розвивалась за логікою: Людина змінює Природу

та виробляє на цій основі Культуру, яку в просторово-часовому модусі може наслідувати або заперечувати через світоглядні традиції, то до зміни векторів названого взаємозв'язку першоелементів спонукає наукова парадигма, яка в сучасному вимірі виробляє постмодерну модель цивілізаційного буття - Людина вже підкорила та населила практично всю планету, тому її завдання полягає не в переробленні природи, а безпосередньо у виробництві "другої природи" - культури. Це виробництво розуміється не тільки в матеріальному, а й в інформаційно-знаковому (як постіндустріальне виробництво) відношенні. Загалом, виробництво шкодить Природі, і вона мстить на Людині.

Усе це може бути представлено у вигляді рис. 1. На рис. 1.1. відображено специфіку традиційної (історичної) проєкції культуротворчого буття. Показано, що Людина безпосередньо впливає на Природу та, видозмінюючи її, створює "дивосад" (В. Личкова) Культури. Міфологічна парадигма виробляє саме такий механізм взаємодії першоелементів культуротворчого буття, між якими існує гармонійний зв'язок, а релігійна парадигма розвиває цю логіку. На

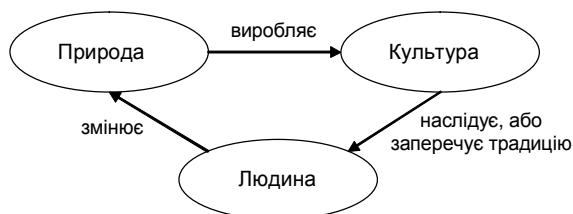

Рис. 1.1. Традиційна (історична) модель.

рис. 1.2 зображено рефлексію сучасної постмодерної моделі, яку визначає наукова парадигма з формуванням постіндустріального суспільства, яке, власне, трансформує культуру в "пост-культуру" (В. Бичков), де зв'язок Людини з Природою опосередкований через Пост-культуру, яка шкодить Природі, а та мстить на Людині за порушення її законів екологічними катастрофами, змінами клімату тощо.

Отже, культура, набуваючи цивілізаційних ознак Пост-культури, втрачає власний "культуротворчий" статус. На рис. 1.3 показано "продуктивну" модель, яка, на наш погляд, може забезпечити гармонійний розвиток трьох першоелементів культуротворчого буття. Як бачимо, ця модель ґрунтується на діалогічному зв'язку Людини, Природи та Культури. При цьому ключовим моментом діалогу з природою, на наше переконання, є перехід світової економіки на енергозберігаючі технології, на гуманне ставлення до навколишнього середовища, виробництво електроенергії за допомогою сонця, повітря тощо, відмова від культури споживання та вироблення гармонійної взаємодії з природою - усе це може забезпечити сталий людський розвиток.

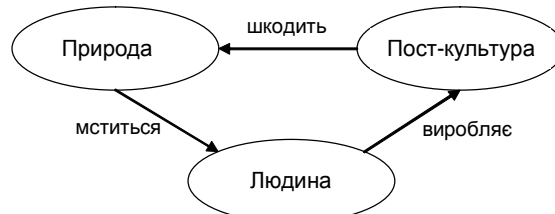

Рис. 1.2. Сучасна (постмодерна) модель.

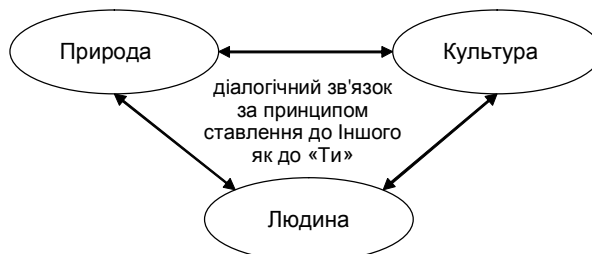

Рис. 1.3. Продуктивна модель.

Рис. 1. Схема взаємодії трьох першоелементів культуротворчого буття.

Як видно з наведеного матеріалу, поряд із першоелементами до визначальних структурних елементів культуротворчого буття належать світоглядні парадигми, які реалізуються на духовному рівні у світоглядних традиціях, а на матеріальному рівні - у різних сферах людської практики. У попередніх розробках було визначено три типи світоглядних традицій (консервативні, креативні, нігілістичні), які сприймаються через свідомість людини та визначають специфіку функціонування практичної діяльності, що полягає в межах практичних інтересів суб'єкта, його ідентичності, визначення планів, мети, волі, бажання. До цього можна додати, що названі типи світоглядних традицій започатковують різні типи діяльності людини: консервативні → наслідування; креативні → трансформація; нігілістичні → заперечення.

Культуротворче буття виражається у фізичному та духовному, матеріальному та ідеальному. Проте фізичне, або матеріальне, у культуротворчому бутті

ніколи не виступало як мета, а тільки як засіб (форма) вираження духовно-ідеального начала. Кожна культурна епоха знаходила свої, лише їй притаманні підходи поєднання духовного та матеріального в людині. Проте до суттєвих передумов творчого ставлення людини до реалій навколишньої дійсності можна віднести усвідомлення цієї людиною глибинних духовних основ свого буття та побудови своєї практичної діяльності, які виходять із них.

Діяльність як виробництво культурних цінностей - це творчий процес, який передбачає цілевизначення, цілопокладання та ціледосягнення. Цілевизначення людини "диктується" світоглядними парадигмами через традиції в "тут-буття" як її духовність. Натомість у сфері діяльності людина може показати своє творче ставлення до парадигм і традицій, може трансформувати, наслідувати або заперечувати їх на рівні діяльності, яка спрямована на "там-буття" людини як її можливість, у сфері якої лежить цілопокладання та ціледосягнення.

№ 7 (114) листопад-грудень 2011 р.

Цілепокладання та ціледосягнення "організують" зворотний зв'язок із "тут-буттям" людини опосередковано через появу об'єктивних факторів розвитку сучасної соціокультурної реальності. Ці фактори можуть мати позитивний та негативний характер. У першому варіанті вони набувають статусу "зразків", із якими поєднуються традиційні, або парадигмальні "зразки", отже, парадигма розвивається в межах своєї логіки. У другому варіанті поява таких факторів як змасовлення, конформізм, споживацька психологія впливають на "тут-буття" людини як певний негативний досвід, який дозволяє критично ставитися до власного розуміння парадигм або переглядати доцільність їх застосування в конкретних умовах і замінювати стратегію діяльності, наприклад, із діяльності як наслідування до діяльності як заперечення, або трансформації.

Отже, розглядаючи культуротворче буття як поліфункціональний складний феномен, можна дійти висновку про те, що він складається з таких структурних елементів, які взаємодіють між собою:

1) людина як творець та носій культуротворчого буття. Це - конкретні люди, які поділяють та розвивають спільну систему духовних цінностей, закріплену в "тут-бутті" і "там-бутті";

2) "тут-буття" людини як духовність її теперішнього стану й часу;

3) "там-буття" людини як модель її майбутнього буття, що досягається через світоглядну та діяльну складову;

4) творча діяльність людини як практична реалізація світоглядних традицій;

5) постійна корекція цілепокладання у свідомості через рефлексію об'єктивних факторів розвитку соціокультурної реальності;

6) світоглядні традиції (мистецькі, моральні, правові, політичні та ін.) як транслятори типових зразків соціокультурного досвіду;

7) світоглядні парадигми, які породжують ці типи зразки.

Діалектичний розвиток названих елементів може бути представлений у вигляді рис. 2.

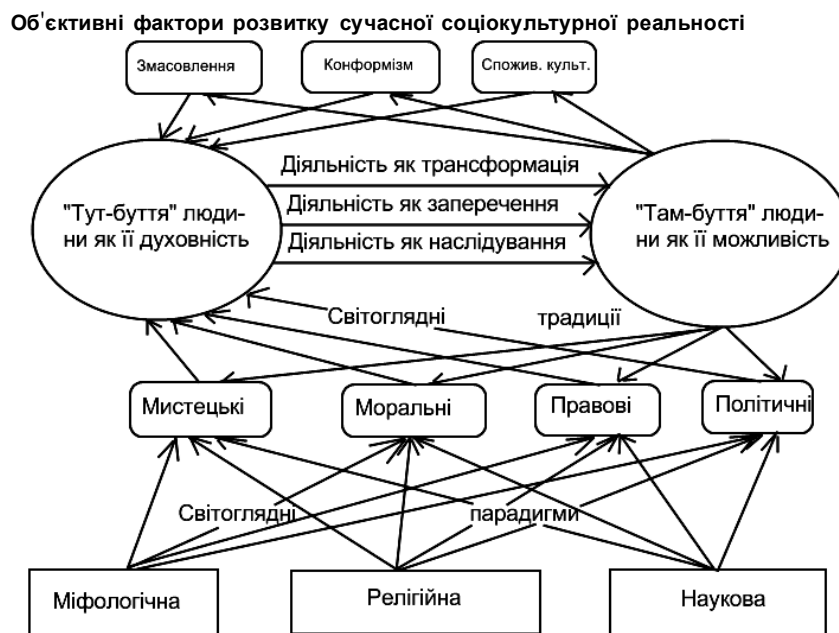

Рис. 2. Структура культуротворчого буття.

Висновки

1. Людська діяльність розкриває пізнавальну сутність культуротворчого буття, яка забезпечує створення нового світоглядно-ціннісного світу, що може розвиватися в межах традиції (діяльність як наслідування), а може в тій (діяльність як трансформація) чи іншій (діяльність як заперечення) мірі виходити за її межі.

2. Культуротворче буття передбачає творчий синтез розуміння людиною сукупності асоціативних просторово-часових зв'язків матеріальної предметності культури з її ідеально-духовними зразками, які утворюють світоглядні парадигми.

3. Культуротворче буття являє собою систему найпотаємніших сторін взаємодії Людини, Природи та Культури, у якій світоглядні парадигми через світоглядні традиції впливають на "тут-буття" людини як її духовність, а творча діяльність спрямована на "там-буття" людини як забезпечення її сталого

розвитку в майбутньому. Позитивний та негативний досвід "тут-буття" з'являється як наслідок діяльності, спрямованої на "там-буття" та може виконувати корекційну функцію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. - К. : Вид. дім КМ Академія, 2008. - 367 с.

2. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. - К. : ТОВ "Атлант ЮЕмСі", 2005. - 498 с.

3. Населення Землі [Електронний ресурс] - Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Население_Земли.

4. Сенченко М. І. Латентні структури світової політики: Нариси з конспірології / М. І. Сенченко. - [2-ге вид., стереотип.]. - К. : МАУП, 2005. - 312 с.

V. Fed'

THE INTERACTION OF THE STRUCTURAL ELEMENTS OF CULTURAL CREATIVE BEING

In the article there is analyzed the problem of the definition of the structural elements of cultural creative being and it is also learned their interaction. In the view of the different schemes there is introduced the author's understanding of the models of interaction of the primary elements of cultural creative being (Man - Nature - Culture), in particular historic, modern and "productive". There is viewed on the scheme of interaction of the worldoutlooking paradigms and traditions, different types of activity and etc.

Key words: interaction, spiritual life, cultural creativity, being, world outlook/ Weltanschauung, activity.

© В. Федь

Надійшла до редакції 14.11.2011

УДК 241.111 (091)

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА РЕЛІГІЄЗНАВСТВІ

ЗОЯ ШВЕД,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри релігієзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей філософського розуміння свободи у вітчизняній науці. Встановлено, що специфіка інтерпретацій названого феномена тісно пов'язана з тими історичними обставинами, якими супроводжувався український процес етнорелігієгенезу.

Ключові слова: свобода, українська філософія, етнорелігієгенез, релігіологія (релігієзнавство).

Постановка проблеми та стан її вивчення. Вивчення наукових джерел, ознайомлення з наявними публікаціями та спостереження за щільністю потоків інформації, у яких розглядається питання персональної та громадянської свободи, засвідчує, що окреслена тема повсякчас знаходить своє місце в суспільній свідомості на різних її рівнях та в різних сферах. Для суспільства є важливим не просто декларувати гасла свободи, а на рівні, наприклад, філософської рефлексії, усвідомлювати сутність та зміст цього поняття, глибина якого може бути розкрита через різні теорії, що присвячені обраній проблематиці. Історія вітчизняної філософії засвідчує, що феномен свободи людини посідає тут провідне місце й осмислюється в різних площинах, у тому числі культурологічній, етичній, психологічній, політичній, релігієзнавчій. Можна стверджувати, що системний аналіз напрацювань сучасних українських філософів у галузі "фрідомології" дасть можливість релігієзнавчій науці поглибити власне розуміння феномена свободи в релігії як на теоретичному рівні філософії релігії, так і в практичній площині реалізації свободи в українському суспільстві з урахуванням тих прав, якими регламентується можливість особи вільно обирати способи задоволення власних духовних потреб.

Новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснюється системний аналіз тих сформульованих положень вітчизняних дослідників, які безпо-

середньо торкаються феномена свободи та включають в себе релігієзнавчу складову. Іншими словами, ідеться про визначення основних етапів розробки характеристики філософського осмислення свободи в українській філософії та релігієзнавстві.

Розробленість теми є надзвичайно ґрунтовною, адже тема свободи для українського суспільства була актуальною не тільки на теоретичному, але й на практичному (історичному) рівні. Зазначимо, що останні роботи в цій галузі вказують на поширення більш наукового вивчення проблеми, де вже не залишається місця для упереджених тверджень, зумовлених кон'юнктурними обставинами. В останні роки вийшла низка монографій та статей, у яких феномен свободи розглядається як явище соціальне й політичне, але в той самий час це ж явище вивчається в площині філософсько-антропологічних студій, що, у свою чергу, змушує авторів звертатися до аксіологічної проблематики. Це роботи Л. В. Губерського, В. Лубського, В. В. Ляха, В. С. Пазенко, К. Ю. Райди, В. М. Шаповала, Л. О. Шашкової [1].

Об'єктом дослідження виступає феномен свободи, а предметом є аналіз проблеми свободи в сучасних вітчизняних історико-філософських та релігієзнавчих контекстах.

Мета роботи - реконструкція процесу формування поняття свободи в історії філософії, а **завдання** - виокремлення особливостей розуміння "свободи" в

№ 7 (114) листопад-грудень 2011 р.